

Jaloers op het Hollandse

De drie Engelse zeeoorlogen

In de zeventiende eeuw voerde Engeland drie keer oorlog met de Republiek. Was het de Engelsen alleen te doen om de macht op zee, of waren er ook andere beweegredenen?

Gijs Rommelse geeft geschiedenis op het Haarlemmermeer Lyceum in Hoofddorp en is tevens *honorary visiting fellow* aan de University of Leicester.

Toen koning Charles II in april 1672 de Derde Engels-Nederlandse Oorlog in gang zette, informeerde hij het Lagerhuis over zijn beweegredenen hiervoor. De Hollanders, zo berichtte hij de parlementsleden, hadden wereldwijd Engelse economische belangen geschaad, terwijl ze bovendien zijn koninklijke eer en die van de hele Engelse natie hadden bezoedeld:

'They venture at these outrages upon our subjects in remote parts, when they dare to be so bold with our royal person, and the honour of the nation, so near us as in their own country, there being scarce a town within their territories that is not filled with abusive pictures, and false historical medals and pillars; some of which have been exposed to view by command of the States themselves.'

wonder

De *abusive pictures* en *false historical medals* waarvan Charles gewag maakte, hadden betrekking op de Tocht naar Chatham van juni 1667. De staatse vloot was toen de rivier de Medway opgezeild en had bij Chatham een aantal van de grootste Engelse oorlogsschepen vernietigd. Bovendien hadden de Nederlanders zijn vlaggenschip, de Royal Charles, meegevoerd naar Hellevoetsluis. Het kolossale schip was vanwege zijn diepgang onbruikbaar voor de staatse vloot, maar was aldaar als een schitterende trofee bewaard om te herinneren aan de Nederlandse triomf en dus ook aan de Engelse nederlaag. Koning Charles, die sterk emotioneel betrokken was bij zijn vloot en voor wie zeemacht gold als de voornaamste ideologische component van zijn koningschap, kon het moeilijk verteren dat er aan boord rondleidingen werden gegeven. Maar misschien nog wel het allerergste waren de jubelende herinneringsmedailles die het republikeinse regime rondom raadpensionaris Johan de Witt hadden laten slaan, en het verheerlijkende schilderij dat diens broer Cornelis de Witt van zichzelf had laten maken en dat in het stadhuis van Dordrecht hing. Op de kopie – het origineel werd kort na de Engelse oorlogsverklaring door een woedende menigte in stukjes gescheurd – zien we Cornelis, die als vertegenwoordiger van de Staten-Generaal de Tocht naar Chatham meemaakte, afgebeeld als de overwinnende bevelvoerder, compleet in militair tenue en met baton. Links van

hem zien we de hoorn des overvloeds, boven hem blaast de Faam op haar bazuin en houden putti de laurierkrans vast. Op de achtergrond zien we de vernietiging van de Engelse vloot bij Chatham.

De verheerlijking van Cornelis de Witt, door Jan de Baen. Bron: Rijksmuseum.

Afkeer van de Republiek

Koning Charles II en zijn politieke aanhangers voelden een sterke afkeer voor het Nederlandse republikanisme van de 'ware vrijheid'. De Britse Eilanden waren tussen 1639 en 1651 het toneel geweest van een serie verwoestende burgeroorlogen. Zijn vader, koning Charles I, had met zijn absolutistische regeerstijl veel van zijn onderdanen tegen zich in het harnas gejaagd. Uiteindelijk had het radicaal republikeinse parlement hem in januari 1649 in Londen onthoofd. Na de verloren Slag bij Worchester, in september 1651, was de jonge Charles II naar het Europese vasteland gevlucht. Toen het Engelse republikanisme twee jaar na de dood van *lord protector* Oliver Cromwell echter instortte, was hij in het voorjaar van 1660 vrij plotseling uitgenodigd om terug te keren en zijn vaders troon te bestijgen. Het geluk lachte hem nu dus toe. Hij zou evenwel niet vergeten hoe hij en zijn medestanders tijdens zijn negenjarige ballingschap op het Europese vasteland genadebrood hadden moeten eten en dat Johan de Witt, die geen nieuw conflict met Cromwell had willen riskeren, hem niet had toegestaan in de Republiek bij zijn zus, Mary Stuart, en zijn neefje, Willem III van Oranje, te verblijven. Daar kwam nog bij dat na de restauratie van 1660 tal van Engelse republikeinen wel een veilig onderdak hadden gevonden in de Republiek.

De Tweede Engels-Nederlandse Oorlog (1665-1667) had koning Charles II niet gebracht wat hij ervan had gehoopt. Integendeel, de oorlog had zijn schatkist volledig uitgeput en de uiteindelijke nederlaag had zijn binnenlandse reputatie flinke schade toegebracht. Vastbesloten om zich te wreken had hij daarom in 1670 het geheime Verdrag ►

De verovering van het vlaggenschip Royal Charles tijdens de Tocht naar Chatham, door Jeronymus van Diest. Opvallend is hoe de Engelse vlag in zee wordt geworpen, terwijl het schip was opgelegd en dus feitelijk geen vlaggen voerde. Bron: Rijksmuseum.

van Dover gesloten met zijn neef, koning Louis XIV van Frankrijk. De twee monarchen spraken onder meer af gezamenlijk de Republiek als onafhankelijke staat van de kaart te zullen vegen. De omhooggefallen Nederlandse burgermannetjes vormden een gevaar voor de monarchale orde in Europa en moesten daarom nadrukkelijk op hun plaats worden gezet. Dit idee werd in 1673 treffend verwoord door de dichter en toneelschrijver John Dryden, die Charles vijf jaar eerder had aangewezen als zijn 'Poet Laureate'. In zijn toneelstuk *Amboyna, or the Cruelties of the Dutch to the English Merchants* stelde hij dat:

*'With an ill grace the Dutch their mischiefs do,
They've both ill nature and ill manners too
Well may they boast themselves an ancient nation,
For they were bred ere manners were in fashion;
And their new commonwealth has set 'em free
Only from honour and civility.*

[...]

*Yet is their empire no true growth, but humour,
And only two kings' touch can cure the tumour.*

[...]

*All loyal English will like him to conclude:
Let Caesar live, and Carthage be subdued.'*

Drydens woorden maken duidelijk dat er naast politiek-ideologische tegenstellingen nog een tweede twistappelpunt ten grondslag lag aan de Engels-Nederlandse Oorlogen van de zeventiende eeuw, namelijk *empire*. Hij doelde hiermee op de dominante positie van de Nederlandse handel in en buiten Europa en de internationaal toonaangevende rol van de Nederlandse nijverheid en haringvisserij. Gefascineerd deden buitenlandse bezoekers thuis verslag van de symbiotische verwevenheid van de verschillende takken van de Nederlandse economie, van de manieren waarop het confederale staatsapparaat van de Republiek de economische belangen diende, van de korte lijnen tussen economische belangengroepen en politieke gezagdragers, van de fiscaal-militaire slagkracht van het Nederlandse staatsapparaat, van de hoge en relatief breed gedeelde welvaart, en van de hoge mate van verstedelijking en alfabe-

tisering. De Nederlandse handelskapitalistische economie werd alom gezien als de modernste van Europa.

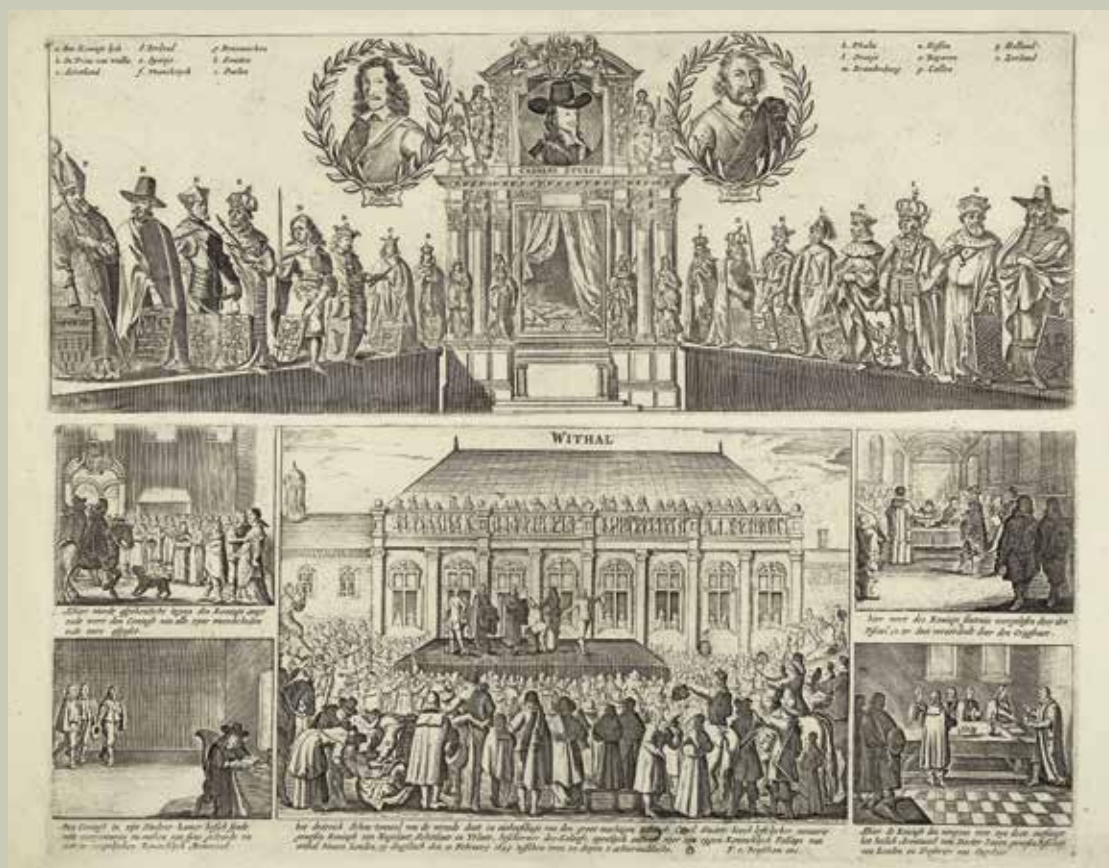
Het Nederlandse wonder

Vanaf ongeveer 1620 verschenen er in Engeland honderden publicaties over het Nederlandse economische wonder. Sommige schrijvers stelden bewonderend dat het Nederlandse wonder louter gebaseerd was op inventiviteit en nijvere arbeid, aangezien hun moerasachtige land geen grondstoffen of andere natuurlijke rijkdommen bevatte. Anderen beargumenteerden dat Engeland de Nederlandse lessen vooral diende na te volgen. Maar naast alle bewondering klonk er ook vaak de beschuldiging dat de Nederlandse welvaart kunstmatig was en bovendien parasitair van aard was. De haring was immers afkomstig uit de 'Britse zeeën', en de Nederlandse handelscompagnieën gebruikten allerlei slinkse methoden en soms zelfs grof geweld om hun Engelse concurrenten de toegang tot de lucratieve producten te ontzeggen. Sir George Downing, die eerst Cromwell en vervolgens Charles II diende als ambassadeur in Den Haag, hekelde de hypocrisie van de Nederlanders: *'These people doe arrogate to themselves St Peter's powers upon the seas. It is mare liberum in the British Seas but mare clausum on ye Coast of Africa and in ye East Indies.'* Dryden bedoelde in essentie hetzelfde als Downing; de Nederlandse welvaart was parasitair van aard en daarom onrechtvaardig, maar samen met Louis XIV zou Charles II deze misstand kunnen rechtzetten.

Zowel in 1665 als in 1672 draaide de Engelse oorlogsverklaring in belangrijke mate om economische geschillen. De Nederlanders hadden de Engelse natie op systematische wijze benadeeld, zo heette het, zodat Charles II feitelijk geen andere keuze had dan tegen hen ten strijde te trekken. Het is echter de vraag waarom de vorst zich zoveel gelegen liet liggen aan de wensen van de Engelse mercantilisten. De internationale politiek in vroegmodern Europa draaide namelijk primair om de machtpolitieke, dynastieke en territoriale

Het vertrek van Charles II vanuit Scheveningen op 2 juni 1660, door Hendrick de Meijer. Bron: Rijksmuseum.

belangen van vorsten, zo stelt de prominente Franse historicus Lucien Bély, zeker niet om de politieke agenda's van mercantilistische belangengroepen. Charles II was bovendien erg gecharmeerd van het autoritaire politieke model dat zijn neef Louis XIV nastreefde, vandaar ook de samenwerking die de beide monarchen in 1670 aangingen. Het was daarom zeker niet vanzelfsprekend dat hij zich zou opstellen als de voorvechter van het Engelse mercantilistische gedachtegoed. Charles II en zijn politieke steunpilaren begrepen echter ook heel goed hoe de verhoudingen lagen op de Britse Eilanden. Het politieke, economische en militaire zwaartepunt lag in Engeland, en binnen Engeland was dat de stad Londen. Tussen 1500 en 1700 vertienvoudigde de bevolking van de stad tot ongeveer een half miljoen mensen, terwijl de bevolking van Engeland in dezelfde periode 'slechts' verdubbelde tot ruim vijf miljoen. Tegelijkertijd nam het relatieve gewicht van de overzeese handel en van de exportgerichte nijverheid binnen de Engelse economie enorm toe. Het relatieve belang van de landbouw nam juist af. Koning Charles I had de tekenen des tijds niet onderkend. Door zijn absolutistische stijl had hij de economische elites van de stad tegen zich in het harnas gejaagd en vooral daardoor de burgeroorlogen en uiteindelijk ook zijn leven verloren. Charles II, die de kroon in 1660 op bijzonder gelukkige wijze in de schoot geworpen had gekregen, begreep heel goed dat hij zeker niet dezelfde fout moest maken als zijn vader destijds.

Poging tot unievorming

Diezelfde Londense elites hadden na de beëindiging van de burgeroorlogen in 1651 de confrontatie met de Nederlandse Republiek gezocht. In eerste instantie probeerde een diplomatieke missie van het Engelse parlement in Den Haag de Staten-Generaal te overtuigen van de noodzaak tot een unie tussen beide landen. De Staten-Generaal hadden dit voorstel echter van de hand gewezen, omdat zij het terecht interpreteerden als een poging om de Nederlandse economische dominantie teniet te doen. Kort na de terugkeer van het gezantschap in Londen had het Engelse parlement de Akte van Navigatie aangenomen, een wet die bedoeld was om Engeland en de Engelse koloniën los te maken van de Amsterdamse stapelmarkt. Op grond van de Akte van Navigatie was de parlementaire oorlogsvloot daarop begonnen op grote schaal Nederlandse handelsschepen aan te houden. Honderden vaartuigen waren als *prize* meegenomen naar Engelse havens en daar door een admiraliteitsrechtbank formeel geconfisqueerd. De Staten-Generaal hadden hierop gereageerd door de staatse oorlogsvloot uit te breiden met honderdvijftig ingehuurd en voor oorlogstaken omgebouwde koopvaarders. Deze maatregel had de verhoudingen verder onder spanning gezet. Toen de Nederlandse vloot onder Maarten Harpertsz. Tromp in mei 1652 bij Dover slaags was geraakt met een Engels eskader onder *general at sea* Robert Blake was de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog eigenlijk onafwendbaar geweest. ▶

Op verzoek van Charles II stonden de Nederlandse autoriteiten toe dat Sir George Downing in Delft drie uitgeweken 'koningsmoordenaars' liet arresteren. Bron: Rijksmuseum.

Charles II wist heel goed dat hij als nieuw gekroonde koning niet kon onderdoen voor het republikeinse regime vóór hem. Hij liet weliswaar de rechters executeren die destijds het doodsvonnis van zijn vader hadden ondertekend, maar voerde verder een beleid dat op verzoening was gericht. Om de steun van de Londense elites te verwerven en in de hoop dat met het aantrekken van de overzeese handel ook zijn eigen financiële positie zou verbeteren, verleende hij steun aan een verscherpte versie van de Akte van Navigatie en aan aanvullende mercantilistische wetgeving. Daarnaast gaf hij ambassadeur Sir George Downing de opdracht De Witt en de Staten-Generaal in Den Haag stevig onder druk te zetten met als doel de VOC en de WIC te dwingen hun Engelse concurrenten hoge schadevergoedingen te betalen en toe te laten tot de koloniale markten. Deze politiek mondde uiteindelijk in 1665 uit in de uitbraak van de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog en vervolgens in 1672 van de Derde Engels-Nederlandse Oorlog.

Op korte termijn brachten de drie oorlogen Engeland geen wezenlijk voordeel. De zelfbewuste Nederlandse stedelingen zetten zichzelf schrap, versterkten en professionaliseerden hun oorlogsvloot, en vochten met succes voor het voortbestaan van hun politiek-economische systeem en daarmee ook voor hun identiteit. Tijdens de eerste oorlog wonnen de Engelsen weliswaar de meeste zeeslagen, maar de Vrede van Westminster van 1654 bracht ze helemaal niets. De tweede oorlog verloren ze op ontluisterende wijze, hoewel ze wel het in 1664 veroverde Nieuw-Nederland behielden. Onder druk van het parlement zag Charles zich uiteindelijk in 1674 ook gedwongen de derde oorlog te beëindigen. Het had hem slechts politieke schade opgeleverd.

De zeetriomf van koning Charles II, door Antonio Verrio, c. 1674. Bron: Royal Trust Collection.

Scharnierpunt

Op de langere termijn vormden de drie oorlogen echter wel degelijk een fundamenteel scharnierpunt. De Nederlandse maritieme economie ondervond zware hinder van de Engelse mercantilistische wetgeving. Nederlandse handelaren konden niet langer producten uit andere Europese landen en de rest van de wereld exporteren naar Engeland en naar de Engelse koloniën. Ook de winstgevende import en doorverkoop van producten uit de Engelse koloniën waren ze kwijt, zoals de suiker uit Barbados en de tabak uit Virginia. Het was bovendien duidelijk dat de Engelse overheid niet langer werkeloos toekeek hoe de VOC en de WIC hun militaire capaciteit aanwendden om de Engelse concurrenten buiten bepaalde markten te houden, zoals tot ongeveer 1650 zo vaak het geval was geweest. De Engelse oorlogsvloot stond voortaan nadrukkelijk ten dienste van de economische en koloniale belangen. Dit beleid kreeg bovendien navolging van andere Europese staten, die eveneens hun productiegebieden en markten in mindere of meerdere mate afsloten voor de Nederlandse vrachtaart. Zo kon het gebeuren dat tijdens het derde kwart van de zeventiende eeuw de Nederlandse economie langzaam begon te stagneren, terwijl tegelijkertijd de basis werd gelegd voor het Britse imperium. Ironisch genoeg hadden de zelfbewuste Nederlandse stedelingen de Londense imperialisten een blauwdruk van een politiek-economisch-cultureel model verschaft dat hen eerst in staat stelde de absolutistische aspiraties van de eigen monarchie te beteugelen en vervolgens ook de leermeesters te gaan overvleugelen. ■

Dit artikel is gebaseerd op *The Dutch in the early modern world: a history of a global power* (Cambridge University Press 2019) en *Zeevarenden achter de tralies. De krijgsgevangenen van de grote zeeoorlogen, 1652-1674* (Verloren 2020).